

**СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:**

1. Алексеева Е.Е. Психологические проблемы детей дошкольного возраста / Е.Е. Алексеева - СПб.: Речь, 2006. – 224 с.
2. Богуш А. Методика організації художньо-мовленнєвої діяльності дітей у дошкільних навчальних закладах /А. Богуш, Н. Гавриш, Т. Котик //Підручник для студентів вищих навчальних закладів факультетів дошкільної освіти. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2006. – 304с.
3. Кондратенко И.Ю. Основные направления логопедической работы по формированию эмоциональной лексики у детей с общим недоразвитием речи старшего дошкольного возраста / И. Ю. Кондратенко // Дефектология. - 2003. - №3. - С. 55-69.
4. Логопедия. Методическое наследие : [ в 5 кн. ] / Под ред. Л.С. Волковой. – М: Гуманит. Изд. Центр ВЛАДОС, 2003. - Кн. III : Системные нарушения речи: Алалия. Афазия - 2003. – 312 с. – (Б-ка учителя-дефектолога).
5. Логопедія. Підручник, друге видання, перероблене та доповнене. /За ред. М.К. Шеремет. – К.: Видавничий дім «Слово», 2010. – 672с.

**УДК 376**

**ДО ПИТАННЯ КОМПЛЕКСНОГО ПІДХОДУ У ВИВЧЕННІ  
ПОРОДЖЕННЯ МОВЛЕННЄВОГО ВИСЛОВЛЮВАННЯ У ДІТЕЙ З МОТОРНОЮ АЛАЛІЄЮ**

**Сорочан Ю.Б.**

*Стаття містить узагальнені дані теоретичного аналізу проблеми породження мовленнєвого висловлювання з позицій лінгвістичної, психологічної та нейролінгвістичних шкіл; показує і розкриває роль яку відіграють механізми мовленнєвої діяльності в онто- і патогенезі у дітей з моторною алалією.*

*Статья содержит обобщенные данные теоретического анализа проблемы порождения речевого высказывания с позиций лингвистической, психологической и нейролингвистических школ; показывает и раскрывает роль механизмов речевой деятельности в онто- и патогенезе у детей с моторной алалией.*

*The article contains aggregate data of theoretical analysis of problem of generation of vocal utterance from positions linguistic, psychological and neyrolinguistic schools; shows and exposes the role of mechanisms of vocal activity in onto- and pathogeny for children with motor alaliya.*

*Ключові слова: моторна алалія, мовленнєве висловлювання, синтаксична система, мовленнєва комунікація, мозкові механізми.*

*Ключевые слова: моторная алалия, речевое высказывание, синтаксическая система, речевая коммуникация, мозговые механизмы.*

*Keywords: motor alaliya, vocal utterance, syntactic system, vocal communication, cerebral mechanisms.*

З часів античності і до наших днів мова, мовлення і слово залишаються все ще недостатньо вивченими проблемами, що пояснюється перш за все складністю цих феноменів. На сучасному етапі залишаються суперечливими питання вивчення великої групи дітей, які мають комплексні порушення експресивної мови, так званої «моторної алалії», що характеризується в первинному порушенні формування мовних операцій фонологічного, лексичного, морфологічного і синтаксичного програмування висловлювання.

В рамках нашої статті ми розглянемо питання формування граматичної системи мови, а саме її синтаксичного рівня і спробуємо проаналізувати складний ланцюжок зв'язків, що породжують мовленнєве висловлювання, з урахуванням психологічних, лінгвістичних і нейролінгвістичних аспектів цього складного механізму.

Багатоступінчатий характер породження цілісного послідовного висловлювання відрізняється від формування ізольованої фрази, на що звертають увагу різних авторів, починаючи від В. Гумбольдта (1921 — 1923), який зазначав що мовлення, включене в акт спілкування, є складним процесом, який розгортається в часі. Схожу думку можна зустріти і у багатьох інших авторів (Остін, 1969; Вітгенштейн, 1968; Лакофф, 1971, 1972; Грайс, 1971; Ромметвейт, 1968, 1970; Халлідей, 1967, 1968, 1973; Уертч, 1974, 1975; та ін.) [ 3, 9 ].

**Лінгвістичний аспект проблеми**

На думку представників лінгвістичної школи минулого сторіччя, *формування мовленнєвого висловлювання здійснюється за правилами і законами тієї або іншої мови* ( української, російської, англійської, німецької тощо). Як відзначає В. Ковшиков, знаки мови (хоча і у зміненому, «трансформованому» вигляді) виступають як засіб здійснення мовленнєвої діяльності і у такій специфічній її формі, як внутрішнє мовлення. Виходячи з цього, мова визначається як «система знаків, що функціонують як засіб спілкування і знаряддя думки» [ 3, 4 ].

За функціями мовлення поділяється передусім на комунікативне і номінативне. Одиницею комунікативного мовлення у лінгвістиці є речення (фраза). Комунікативне мовлення характеризується більшою прагматичністю (практичністю). *Синтаксична система мови (синтаксичний код) — це сукупність граматичних*

правил поєднання слів у фразу. Вона є найпізніше сформованою в мовленнєвому онтогенезі і складнішою, ніж інші мовленнєві системи. Синтаксичний код мови містить правила, за якими діє носій мови. Це зовсім не означає, що він усвідомлює ці правила, тобто може їх сформулювати. Американський психолінгвіст Д. Слобін зазначає, що досить «навчитися поводитися так, ніби ти їх знаєш». Цю властивість автор визначає як граматичність. Якимось не зовсім зрозумілим нам чином той, хто сприймає речення визначає, де в ньому суб'єкт, а де об'єкт. *Синтаксис, таким чином, — це ті знання, що роблять можливим використання засобів мови для побудови зв'язного висловлювання.* Вони відокремлюються безпосередньо з мовлення оточуючих, причому на тому віковому етапі, коли дитина стає спроможною до цього [ 9 ].

Предикат, за визнанням лінгвістів і психолінгвістів (Н. Хомський та ін.), є центральною ланкою фрази. Він містить мовленнєвий макет породжуваного речення, причому як його глибинної (ядерної) структури, так і поверхневої. Ядерні речення – прості двослівні синтаксичні конструкції. Ними діти оволодівають насамперед. Цікавий внесок до вивчення формування дитячого мовлення зробила С.Н. Цейтлін. Вона зауважила, що в основі лінгвістики дитячого мовлення лежать три кити: *конструктивізм, когнітивізм та комунікація.* Під конструктивізмом автор має на увазі, що дитина сама конструює свою мову, спираючись на мовленнєву продукцію дорослих, яку піддає несвідомому аналізу.

Торкаючись когнітивізму, С.Н. Цейтлін вважає, що для збагнення будь-якого мовленнєвого факту повинні дозріти необхідні когнітивні передумови.

Вона припускає, по-перше, що розвиток пізнавальних процесів і освоєння мови неподільні. По-друге, - когнітивний розвиток є базовим по відношенню до мовленнєвого. Але при цьому мовленнєвий розвиток впливає на когнітивний, сприяючи закріпленню успіхів дитини в її когнітивній діяльності.

Третя теоретична підстава – це комунікація, з якої можна зробити висновок про те, на якому рівні сформовані два попередніх пункти зазначеної проблеми.

У сучасному мовознавстві існують два основні підходи до аналізу мови: структурно-класифікаційний та процесуальний [ 10 ].

*При першому, структурно-класифікаційному підході формування мовленнєвого висловлювання досліджуються кінцеві продукти мовленнєвої діяльності (мовленнєві твори, тексти).*

*При другому – процесуальному підході – до аналізу мови дослідники, застосовуючи спеціальні методи, проникають в приховані від безпосереднього спостереження етапи і операції мовленнєвого процесу [3, 4].*

Лінгвістичний підхід до породження мовленнєвого висловлювання пов'язаний з виникненням і бурхливим розвитком трансформаційно-генеративної граматики Н. Хомського. На його думку, мова – це множина речень, кожне з яких має кінцеву довжину і побудовано з кінцевої множини елементів. Дослідник простежує, що кожне речення може бути представлене у формі кінцевої послідовності фонем (або букв). У запропонованій автором граматичній моделі існують особливого роду правила або операції (в основному «трансформаційні»), що додаються до синтаксичної конструкції речення як до єдиного цілого [ 1, 5 ].

### **Психологічний аспект**

Останніми роками опису породження мовленнєвого висловлювання присвячена велика кількість робіт (А. Леонтьєв, З. Д. Кацнельсон, Ч. Осгуд, Дж. Міллер, Дж. Катц, Дж. Фодор і ін.). Проте, розглядаючи породження мовлення переважно з лінгвістичних, психолінгвістичних, нейролінгвістичних позицій, ці автори, природно, не ставлять своїм завданням розкриття власне психологічної суті цього процесу.

*На межі XIX і XX сторіч у лінгвістиці було висунуто положення про те, що мова «включає психічний компонент». Увага дослідників була зосереджена на індивідуальному акті мови – акті, що за Р. Штейнталем є повністю психічним. Науковець ввів в теорію мови такі поняття, як «психологічний суб'єкт», «психологічний предикат» (що приблизно відповідає поняттям сучасного комунікативного синтаксису: «тема» – дано і «рема» – нове). Яким же чином формується розгорнене мовленнєве висловлювання?*

Одним із психологічних тлумачень цього процесу є уявлення Х. Джексона про вербалізацію думки. За Джексоном, «спочатку думка набуває форми речення, потім підбираються слова, що відповідають думці». Ці дві стадії, а саме subject-proposition і object-proposition, разом і складають процес вербалізації (verbalizing). Готова думка, за Х. Джексоном, «одягається» в слово, виражається в ньому, утворюючи акт комунікації — речення (proposition) [2, 4].

Як акцентує І.О.Зимня, у процесі вербалізації можна виділити три етапи, два з яких віднесені до стадії subject-proposition, а третій співвідноситься з оформленням думки в словах, тобто із стадією object-proposition.

Нею відзначається, що увага дослідників зосереджується на смислі, контексті висловлювання і робиться спроба формування більш загального психологічного уявлення цього процесу [ 2 ].

Л. С. Виготський підтверджує той факт, що процес породження — це не просто «одягання» думки в слово, це не вираз думки в слові, а здійснення її самої у слові. Відповідно процес породження здійснюється від

мотиву, який породжує яку-небудь думку, до оформлення самої думки, до опосередковування її у внутрішньому слові, потім — в значеннях зовнішніх слів і, нарешті, в словах [ 6].

О. О. Леонт'єв, ґрунтуючись на теоретичному аналізі і узагальненні існуючих психолінгвістичних схем, визначив «принципову структуру» будь-якої моделі породження мовлення. Вона повинна мати: а) етап мотивації вислову, б) етап задуму (програми, плану), в) етап здійснення задуму (реалізації плану) і г) етап зіставлення реалізації задуму з самим задумом [ 5,6 ].

На цій основі модель породження, запропонована О. О. Леонт'євим і Т. Б. Рябової, містить більш розгорнену ланку переходу від синтаксису значень до словесного синтаксису; ними вводиться поняття «Внутрішнє програмування». У табл.1 представлено подальший шлях уточнення схеми породження мовлення, запропонований Т. С. Рябовою і більш розширений план нейропсихологічної інтерпретації цього процесу, намічений О. Р. Лурією, який конкретизує роль мотиву [ 1, 2, 6 ].

Таблиця 1

**Схеми породження мовленнєвого висловлювання**

Л. С. Виготський	Мотив	Думка	Внутрішнє слово (смысл)	Значення зовнішнього слова	—	Слово
А. А. Леонт'єв, Т. С. Рябова [1970]	Мотив	Думка	Внутрішнє програмування	Лексична розгортка, граматичне конструювання	—	Зовнішнє мовлення
Т. С. Ахутіна [1975]	Мотив	Думка (мовленнєва інтенція)	Внутрішнє програмування	Смислова структура, граматична структура	Кінетична програма	Зовнішнє мовлення
А. Р. Лурія [1975]	Мотив	Основа думки вислову	Семантичний запис	Глибинні синтаксичні структури	Поверхневі синтаксичні структури	Розгортання морфологічне, фонологічне, фонетичне
С. Л. Кацнельсон (лінгвістичний підхід) [1972]	І	Квантування елементів свідомості на речення	Глибинно-семантична синтаксична структуризація	Відбір лексичних одиниць, граматичних форм	Вимовні схеми	Фонаційне виконання

Не дивлячись на всю важливість цього процесу, треба зауважити, що як в лінгвістиці, психології так і в нейролінгвістиці етап породження мовленнєвого висловлювання був менш вивченим і вимагає подальших експериментів у цьому напрямку .

#### **Нейролінгвістичний аспект проблеми**

З погляду нейролінгвістики, яка вивчає мозкові механізми мовленнєвої діяльності і ті зміни в мовленнєвих процесах, що виникають при локальних ураженнях мозку, процес мовленнєвої комунікації — це передача повідомлення людині за допомогою природного мовлення. Торкаючись в рамках нашої статті нейролінгвістичного аспекту проблемного питання відзначимо, що дослідники дитячої мови припускають принаймні два шляхи для вирішення цього завдання. Один з них пов'язаний з експериментально-генетичним дослідженням, що намагається прослідкувати процес розвитку висловлювання у дитини або формування

висловлювання при спробі мовленнєвого формулювання думки. Цього шляху дотримувалися Ж. Піаже, Дж. Міллер, Д. Мак-Ніл, Р. Браун та ін.

Другий шлях пов'язаний з експериментально-патологічним методом — з аналізом тих порушень у процесі формування висловлювання, який відкривається із застосуванням нової області знань — нейропсихології (див. Лурія, 1947, 1962, 1963, 1966, 1970 та ін.) [ 7 ].

Нейролінгвістичне вивчення мовленнєвої функції було розпочате Хедом (H. Head) на прикладі афазії. Цей ракурс вивчення мовленнєвих розладів відрізнявся від неврологічного, що панував у той час (П. Брока, До. Вернике, Л. Ліхтгейм (L. Lichtgeim), До. Лібманн, П. Марі і ін.). Новаторство Г. Хеда полягало в тому, що він вважав порушення мови прямим наслідком ураження найвищого рівня мозкової діяльності — символічного. Дослідники, що продовжили починання Хеда (Р. Якобсон, М. Халле, Е.Н. Вінарська, та ін.), довели важливість і продуктивність нейролінгвістичної концепції афазії [ 4, 8 ].

Сучасні уявлення про мозкову організацію мовленнєвої функції визначаються тим, що поняття мозкових центрів в мовленні визнані застарілими. Визначено, що мова має динамічну мозкову організацію, визначені конкретні зони, що здійснюють її різні сторони і тільки їх сукупність забезпечує реалізацію мовленнєвої функції в цілому, проте, в забезпеченні її окремих видів пріоритетні різні відділи мозку.

Мозкова організація синтаксичної системи мови (фразового мовлення) має найбільш складну різнорівневу структуру (саме ця сторона питання в рамках цієї статті цікавить нас найбільше). На рівні глибинного («ядерного») синтаксису значну роль відіграють лобні долі мозку. Ядерна синтаксична структура фрази — це згорнута програма, яка відрізняється високим ступенем логічності і, отже, наближена до розумової діяльності в цілому.

Поверхнева синтаксична структура фрази є «розворотом» її ядерної частини і здійснюється переважно за рахунок задньо-лобних відділів лівої півкулі, де «зберігаються» типові моделі фраз, а також за рахунок тім'яних доль мозку, відповідальних за морфологічні мовні операції. Протягом перших 2 років окремі мовленнєві функції отримують локалізацію в тих або інших відділах мозку.

Сучасними нейрофізіологічними дослідженнями М. Кінзборн, Д.А. Фарбер, М.М. Безруких та ін., показано, що в ранньому мовленнєвому онтогенезі велику роль грають процеси лівопівкульної латералізації мовленнєвої функції. Спочатку дитина засвоює немовленнєві шуми. Ці надбання правої півкулі служать базисними для первинних операцій мовленнєвого розвитку. Завдання добування з немовленнєвих шумів корисних для мови ознак виявляється недоступним найбільш важким алалікам. Інакше кажучи, мовленнєвий слуховий гнозис у цих дітей не формується або формується повільно, дефектно.

З'ясовано, що при моторній алалії патологічний процес зосереджується переважно в лівій (домінантній) півкулі. Якщо у дитини немовленнєві шуми трансформувалися в звуки мови, необхідна ще здатність перешифрувати ці звучання в артикуляційні рухи, які можуть бути приблизними, недиференційованими, але саме артикуляційними (мовленнєвими). Це можливо лише в тому випадку, якщо повноцінні провідні шляхи між сенсорною (скроневою) і моторною (премоторною та пістцентральною) областями мозку повноцінні. [ 4, 7, 8 ].

Викладені дані про патогенез алалії, - за спостереженнями О.М.Корнєва, - підтверджуються даними сучасних апаратурних досліджень алаліків. У переважної більшості з них осередкових уражень мозку не виявляється. Реєстровані в області мовленнєвих зон кісти і інші утворення, як правило, до алалій не призводять [ 4 ].

**Для того, щоб з'явилося усне мовлення, повинні здійснитися зв'язки між:**

1. Правую скроневою часткою і лівою тім'яною — звуконаслідування.
2. Скроневою часткою лівої півкулі з постцентральною областю — відтворення окремих артикулем (мовленнєвих кінестезій, які є одиницями аферентного артикуляційного праксису).
3. Скроневою часткою з премоторною областю — відтворення серії артикулем (слів, які є одиницями еферентного артикуляційного праксису).

На сучасному етапі вивчення алалії можна констатувати, що нездатність дітей-логопатів оволодівати засобами мови обумовлена поєднанням цілого ряду різноманітних чинників [ 2, 3, 4, 5, 8, 10 ].

Таким чином, тільки розгорнений комплекс прийомів і зіставлення всіх отриманих даних в дослідженні процесу породження мовленнєвого висловлювання дозволять прийти до висновку, який саме компонент механізму, що здійснює мовленнєве кодування думки, є порушеним: чи виявляється дефект у відсутності або слабкості мотиву, важкості створити або утримати задум або думку, у неможливості перекодувати цей задум в схему майбутнього висловлювання або, нарешті, у ряді операційних порушень, що відносяться до підбору потрібних слів, використанню відповідних логіко-граматичних відносин і так далі.

Тому, лише комплексне вивчення патологічних механізмів надасть можливість виділити реальні складові та прослідкувати роль кожної ланки в складному процесі породження мовленнєвого висловлювання [ 2, 3, 4, 5, 8, 10 ].

**СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:**

1. Ахутина Т. В. Нейролингвистический анализ синтаксиса. — М., 1989.
2. Зимняя И. А. Лингвopsихология речевой деятельности. - Москва — Воронеж 2001.
3. Глухов В., Ковшиков В. Психолингвистика. Теория речевой деятельности. М.: Изд-во: АСТ, 2007. – 318 с.
4. Корнев А. Н. Основы логопатологии детского возраста: клинические и психологические аспекты. — СПб.: Речь, 2006. — 380 с: ил.
5. Леонтьев А. А. Язык, речь, речевая деятельность. — М., 1969.
6. Леонтьев А. А. Психолингвистические единицы и порождение речевого высказывания. М., 1969.
7. Лурия А. Р. Высшие корковые функции человека. — М., 1969.
8. Лурия А. Р. Основные проблемы нейролингвистики. — М., 1975.
9. Слобин Д., Грин Дж. Психолингвистика. — М., 1976.
10. Цейтлин Н.С. Язык и ребенок. Лингвистика детской речи. - М.; «Владос», 2000. - 240с.

**УДК 376.37**

**КОРЕКЦІЙНА РОБОТА З ВИПРАВЛЕННЯ ВАД ЗВУКОВИМОВИ ПЕРШОКЛАСНИКІВ**

**Степанюк С.В.  
Заремба Л.В.  
Базенко О.О.**

*У статті розглядається актуальна проблема виховання культури звуковимови молодших школярів, з'ясовуються питання методики корекції вад звуковимови першокласників.*

*В статье поднимается актуальная проблема воспитания культуры звукопроизношения младших школьников, выясняются вопросы методики коррекции ошибок звукопроизношения первоклассников.*

*The article deals with an actual problem of education the culture soundpronunciation and it is clarifying the question of methods of correction soundpronunciation defects of first-year pupils.*

*Ключові слова: звук, культура звуковимова, корекція.*

*Ключевые слова: звук, культура звукопроизношения, коррекция.*

*Keywords: sound, culture soundpronunciation, correction.*

Проблема мовленнєвого розвитку не нова. Вона має місце в науковому доробку лінгвістів, психологів, педагогів, дефектологів, логопедів. Серед класиків психологічної та педагогічної науки значну увагу мовленнєвому розвитку молодших школярів приділяли Л.С.Виготський, А.А.Люблінська, К.Д.Ушинський. Значний інтерес становлять роботи Б.Д.Грінченка, В.О.Сухомлинського, С.Ф. Русової, І.І. Огієнка, М.Г. Стельмаховича. У контексті обраної нами теми цікавими є роботи з корекції звуковимови педагогів-дефектологів: Є.Ф.Соболевич, Л.М.Парамонової, М.А.Савченко, О.В.Ревуцької, С.В.Коноплястої, С.П.Миронової, А.В. Ястребової та ін.[ 1; 2; 3; 4; 5].

Дослідники акцентують увагу на положенні, що загальний розвиток особистості значною мірою залежить від мовленнєвої діяльності, володіння словом як усним, так і писемним. Має місце у дослідженнях і проблема корекції усного мовлення. Однак, стосовно першокласників означене питання вивчене недостатньо. Потреба ширшого впровадження в практику обґрунтовує актуальність нашої публікації.

**Мета нашого дослідження** – на основі узагальнень теоретичних джерел та практики роботи висвітлити методику корекції звуковимови першокласників.

**Завдання:** показати шляхи формування фонематичної сторони мови у дітей; дати загальну характеристику порушень звуковимови у першокласників; виявити принципи та методи корекції вад звуковимови у дітей.

Виховання культури звуковимови молодших школярів - одне з найважливіших завдань уроків рідної мови. Ця робота розпочинається в період навчання грамоти і продовжується під час вивчення усіх навчальних дисциплін, а особливо — на уроках мови і читання.

Першокласники засвоюють фонетичну систему рідної мови, розвивають фонематичний слух, вправляються у правильній артикуляції звуків і звуковому аналізі слів, практично засвоюють особливості наголосу.

У практиці своєї роботи ми намагаємося допомогти першокласникам усвідомити, що звук ми вимовляємо і чуємо, а букву бачимо і пишемо, тому використовуємо знак для позначення звука на письмі. При цьому тренували дітей у вимові приголосних звуків без призвуку голосних, тобто коротко.

Для того, щоб вперше виучуваний звук сприймався ясно, без призвуку іншого звука, його треба виділяти із слова в найзручнішій позиції.